

LBRIS

We know
books

WILL DURANT

EROI AI ISTORIEI

**O SCURTĂ ISTORIE A CIVILIZAȚIEI
DIN VREMURILE STRĂVECHI
PÂNĂ ÎN ZORII EPOCII MODERNE**

Traducere din limba engleză
IRINA PRICOP

LITERA
București

LBRIS

We know

books

Heroes of History

*A Brief History of Civilization from Ancient Times
to the Dawn of the Modern Age*

Will Durant

Copyright © 2001 John Little și Estate of Will Durant

Toate drepturile rezervate

LITERA

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Eroi ai istoriei

*O scurtă istorie a civilizației din vremurile străvechi
până în zorii epocii moderne*

Will Durant

Copyright © 2022 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Sabrina Florescu, Ilieș Câmpeanu

Corectori: Oana Apostolescu, Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu-Popescu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DURANT, WILL

Eroi ai istoriei: o scurtă istorie a civilizației
din vremurile străvechi până în zorii
epocii moderne / Will Durant. –

București: Litera, 2022

ISBN 978-606-33-8355-7

*Pentru toți cei care caută să-și privească viața
dintr-o perspectivă completă; care evită dogmele
și prejudecățile și își doresc înțelepciunea
de a înțelege și înțelegerea de a ierta.*

*Pentru părinții mei, William T. Little
și Corinne Little, care mi-au înșuflat dragostea
pentru literatură, artă, știință și filosofie;
semănând astfel semințele respectului profund
pentru viața, munca și mesajul lui Will Durant.*

*Și pentru Alexandra, Christopher și Sebastian,
ca ei să poată înțelege mai bine semnificația
și bogăția patrimoniului pe care extraordinarii
lor bunici au muncit din greu să-l transmită.*

JOHN LITTLE

CUPRINS

Introducere	9
CAPITOLUL 1 Ce este civilizația?	15
CAPITOLUL 2 Confucius și îngerul alungat	22
CAPITOLUL 3 India – de la Buddha la Indira Gandhi.....	35
CAPITOLUL 4 De la piramide la Akhenaton.....	45
CAPITOLUL 5 Filosofie și poezie în Vechiul Testament	59
CAPITOLUL 6 Drumul către Pericle.....	74
CAPITOLUL 7 Epoca de Aur a Atenei	86
CAPITOLUL 8 De la Platon la Alexandru.....	104
CAPITOLUL 9 Republica romană	122
CAPITOLUL 10 Revoluția romană.....	140
CAPITOLUL 11 Imperiul Roman (27 î.Hr.–180 d.Hr.)	160
CAPITOLUL 12 Nero și Marcus Aurelius.....	170
CAPITOLUL 13 Hristos, omul	181
CAPITOLUL 14 Creșterea Bisericii	194
CAPITOLUL 15 Renașterea I: în jurul lui Leonardo	210
CAPITOLUL 16 Renașterea II: Roma.....	246
CAPITOLUL 17 Renașterea III: apus de soare venetian	272
CAPITOLUL 18 Reforma I: Wycliffe și Erasmus	282
CAPITOLUL 19 Reforma II (1517–1555): Luther și comuniștii ..	308
CAPITOLUL 20 Contrareforma catolică (1517–1563).....	339
CAPITOLUL 21 Shakespeare și Bacon	354
Indice	383

Această ultimă carte a lui Durant nu este nici pe departe o colecție de date, de personalități și de evenimente – și nici un simplu rezumat al operei sale de căpătâi *The Story of Civilization*. Este o colecție de lecții despre moștenirea transmisă spre edificarea și în beneficiul generațiilor viitoare. Este un fel de gaură a cheii prin care putem spiona sau, în cuvintele lui însuși Durant,

[...] un oraș ceresc, o țară specială a minții, în care o mie de sfinți, oameni de stat, inventatori, savanți, poeți, artiști, muzicieni, amanți și filosofi încă trăiesc, vorbesc, predau, cioplesc și cântă.

Eroi ai istoriei este ultimul testament al lui Will Durant pentru binele oferit de acea „țară a minții“ pe care a iubit-o și căreia i-a dedicat mare parte din viață pentru a ne-o dezvălui. Prin farmecul cuvintelor sale, granițele ei se deschid și sufletele noastre sunt invitate să o viziteze o vreme, împreună cu oameni dispuși să ne meargă alături și să ne spună povești de viață, de dragoste, de război, poezie și gânduri și care se oferă să ne îndrepte spre o perspectivă mai amplă și mai nobilă asupra toleranței, a înțelepciunii și a unei iubiri mai averse pentru o viață mai profundă.

JOHN LITTLE

CE ESTE CIVILIZAȚIA?

Istoria umană este un fragment de biologie. Omul este una dintre milioanele de specii și, ca toate celelalte, este supus luptei pentru existență și competiției celui mai adaptat supraviețuirii. Psihologie, filosofie, guvernare și utopii trebuie să se împace cu aceste legi biologice. Omului i se poate lua urma cu aproximativ un milion de ani înainte de Hristos. Agricultură nu a apărut mai devreme de 25 000 î.Hr. Omul a trăit de patruzeci de ori mai mult ca vânător decât ca plugar cu locuință stabilă. În acești 975 000 de ani s-a format natura sa de bază, care a rămas să provoace civilizația zilnic.

În stadiul de vânător, omul a fost lăcom și nerăbdător să acumuleze, fiindcă așa trebuia să fie. Rezervele de hrană erau nesigure și, când își prindea prada, probabil că, vrând-nevrând, mânca de trei ori mai mult decât îi încăpea în stomac, fiindcă leșul n-ar fi rezistat; în multe cazuri, înghițea carnea crudă – „în sânge“, cum spunem când omul se întoarce la acest stadiu în restaurantele noastre profund masculinizate. Mai mult, în aceste mii de ani, bărbatul a trebuit să fie combativ, mereu gata să lupte – pentru mâncare, pentru parteneră sau pentru viață. Dacă putea, își alegea mai multe parteneri, fiindcă vânătoarea și luptele erau periculoase și lăsa un surplus de femei; așadar, bărbatul a rămas poligam prin natura sa. Nu prea a avut motive să nu se reproducă, deoarece copiii au devenit aturi în cămin și, mai târziu, în haite de vânătoare. Din aceste motive și nu numai, nevoia de câștig, beligeranța și sexualitatea au fost ridicate la rang de virtute în stadiul de vânător – erau calități care însemnau supraviețuire.

Acestea sunt în continuare elementele de bază ale caracterului bărbatului. Chiar și în civilizație, funcția principală a bărbatului este de a vâna pentru a asigura hrană familiei sau pentru ceva care ar putea fi, la nevoie, dat la schimb pentru mâncare. Însă, oricât de extraordinar ar fi, el rămâne, în fapt, tributar femeii, care este pântecul și esența rasei.

Probabil că femeia a dezvoltat agricultura, primul bastion al civilizației. Ea observase încolțind semințele care căzuseră din fructe sau din copaci; ezitant și cu răbdare, a plantat semințe în apropierea peșterii sau a colibeii când bărbatul era plecat la vânătoare. Când experimentul i-a reușit, partenerul ei a conchis că, dacă s-ar uni cu alți bărbați pentru a asigura protecția reciprocă în fața atacurilor exterioare, el s-ar putea alătura femeilor sale la semănat și la recoltat în loc să-și riște viața și proviziile de alimente în necunoscutul reprezentat de vânătoare sau de pășunatul transhumant.

Secol după secol, s-a adaptat unei vieți stabile și noțiunii de acasă. Femeile domesticiseră oaia, câinele, măgarul și porcul; acum reușiseră și cu bărbatul. Acesta este ultimul animal îmblânzit de femeie, civilizat doar parțial și fără tragere de inimă. Încet, a învățat de la ea atributele sociale: dragoste pentru familie, bunătate (înrudită cu apropierea), sobrietate, cooperare, activitate în comunitate. Virtutea a trebuit, așadar, redefinită ca orice atribut care contribuia la supraviețuirea grupului. Astfel, cred, a fost începutul civilizației – adică al ființelor umane în calitate de cetățeni civili. Tot acum a luat naștere și conflictul profund și nesfârșit dintre natură și civilizație – dintre instinctele individualiste profund înrădăcinate în îndelungatul stadiu de vânător din istoria omului și instinctele sociale mai slab dezvoltate de o viață recent sedentarizată. Fiecare așezare a trebuit protejată prin acțiune comună; cooperarea dintre indivizi a devenit un instrument de competiție între grupuri – sate, triburi, clase, religii, rase, state.

Majoritatea statelor sunt încă într-o stare naturală – încă în stadiul de vânătoare. Expedițiile militare corespund goanei după

alimente, combustibil sau materii prime; un război de succes este modul în care o națiune se hrănește. Statul – adică noi înșine și impulsurile noastre înmulțite pentru organizare și defensivă – exprimă vechile instincte de expansiune și de război fiindcă, asemenea omului primitiv, și statul se simte nesigur; lăcomia sa este o barieră împotriva nevoilor și a lipsurilor viitoare. Numai când se simte în siguranță la exterior poate să se concentreze asupra nevoilor sale interne și să se ridice, ca stat social șovăitor, la impulsurile sociale impuse de civilizație. Indivizii s-au civilizat când s-au simțit în siguranță datorită apartenenței la o comunitate protejată eficient; statele vor deveni civilizate când se vor simți în siguranță într-un grup unit, protejat eficient.

Cum s-a dezvoltat civilizația în ciuda naturii de vânător inerente bărbatului? Nu a avut ca țintă înăbușirea acestei trăsături; a recunoscut că nici un sistem economic nu se poate susține mult timp fără a apela la instincte de expansiune și fără a scoate în evidență abilități superioare prin oferirea unor recompense pe măsură. A știut că nici un individ sau stat nu poate supraviețui fără voința de a lupta pentru autoconservare. A văzut că nici o societate, rasă sau religie nu va rezista dacă nu se înmulțește. Dar și-a dat seama că, dacă dorința de acaparare nu va fi ținută în frâu, se va ajunge la furt cu amănuntul, jaf angro, corupție politică și o concentrare a bogăției care vor conduce la revoluție.

Dacă spiritul războinic n-ar fi fost ținut în frâu, ar fi dus la lupte zgomotoase la fiecare colț, la dominarea fiecărui cartier de către cel mai tare bandit, la divizarea fiecărui oraș de către bande rivale. Dacă sexul nu ar fi fost controlat, fiecare fată ar fi fost lăsată la mila oricărui seducător, fiecare soție la mila dorințelor secrete ale soțului față de farmecele diversității și ale tinereții și nu numai orice parc, ci și orice stradă ar fi devenit nesigură pentru orice femeie. Aceste instincte puternice trebuiau controlate, altfel ordinea socială și viața în comunitate ar fi fost imposibile, iar bărbații ar fi rămas sălbatici.

Instinctele din stadiul vânătoresc au fost controlate parțial de lege și de forțele de ordine, dar și printr-un acord general precar numit moralitate. Impulsurile de lăcomie au fost ținute în frâu de scoaterea jafului în afara legii și de condamnarea avarității și a concentrării inegale a bogăției. Spiritul de luptă a fost limitat prin pedepsirea vătămarilor aduse persoanelor sau bunurilor. Instinctele sexuale – doar puțin mai slabe decât foamea – au fost disciplinate la un nivel de ordine gestionabil, prin interzicerea exhibării lor și prin încercarea de canalizare, încă de la o vârstă fragedă, înspre o căsnicie responsabilă.

Cum a fost acel cod moral complex – atât de străin naturii noastre, atât de iritant cu al său „Să nu...” – inoculat și menținut prin intermediul a cinci instituții speciale care sunt toate în ruină azi: familia, Biserica, școala, legea și opinia publică pe care toate acestea au ajutat să o formeze? În regimul agricol, familia ne-a învățat întrebuintările și confortul asocierii și ale ajutorului reciproc; mama și-a îndrumat și învățat fiicele să aibă grija casei; tatăl și-a îndrumat și învățat fiii să aibă grija pământului; iar această îndrumare bicefală a pus bazele unei puternice autorități părintești. Religia a sprijinit obligațiile morale atribuindu-le unui Dumnezeu atotvăzător, care răsplătește și totodată pedepsește. Părinți și profesori au transmis acest cod acceptat de divinitate prin învățături și exemplu; iar autoritatea lor a fost întărită, până în secolul XX, de această legătură cu religia. Legea a susținut mari părți ale codului prin frică și forță organizată. Opinia publică a ținut în frâu imoralitatea, cu adjective și dispreț, și a încurajat comportamentul corect prin laudă, promovare și putere.

Sub această umbrelă de protecție a ordinii sociale, viața în comunitate s-a extins, literatura a înflorit, filosofia a luat avânt, artele și știința au prins aripi, iar istoricii au consemnat realizări stimulante ale națiunii și ale ființei. Încet, încet, bărbații și femeile au dezvoltat moderația, prietenia și curtoazia, conștiința morală și simțul estetic, care sunt haruri intangibile și

prețioase ale moștenirii noastre. Civilizația este ordine socială care promovează creație culturală.

Dar ce-ar fi dacă forțele care au reușit să instaureze ordine și civilizație nu reușesc să le păstreze? Familia a fost slăbită de dispariția muncii în comunitate, care ținea toți membrii laolaltă, la fermă; de individualismul care a dispersat locuri de muncă și fii; și de erodarea autorității părintești prin libertatea mentală, aspirațiile utopice și revoltele naturale ale tinerilor.

Religia a fost slăbită de creșterea bogăției și a orașelor; de evoluția captivantă a științei și a istoriografiei; de trecerea de la câmpuri care proclamă viața umanistă la fabrici care ridică în slăvi fizica, chimia și gloria mașinăriilor; și de înlocuirea speranțelor cerești cu statele pământești. Sistemul nostru educațional este descurajat de lupta de clasă și de rasă, de minorități înarmate care se prezintă cu „cereri nenegociabile“, de revolta contribuabililor copleșiți, de colapsul punților dintre generații, dintre experiment și experiență. Legile își pierd duritatea prin înmulțirea lor și prin caracterul lor partinic, prin corupția legislatorilor, prin îmbunătățirea mijloacelor de eludare și de ascundere și prin dificultatea aplicării lor în rândul unei populații care se înmulțește necontrolat. Opinia publică își pierde din forță prin divizare, frică, apatie și prin universală închinare în fața bogăției.

Astfel, vechile instincte se întorc, descătușate și sălbatice, și degenerază în revolte, infracțiuni, jocuri de noroc, corupție, bani făcuți fără scrupule și un haos sexual în care dragostea este sex – gratis pentru bărbați și periculos pentru rasa umană. Negocierea permite confruntare; legea se supune forței minorității; căsătoria devine o investiție pe termen scurt în diverse nesiguranțe; reproducerea este lăsată în seama celor ghinionisti sau inadaptați; iar fertilitatea incompetenței înmulțește rasa umană de la rădăcină, în timp ce sterilitatea inteligenței îi înlesnește ofilirea către vârf.

Dar s-ar putea ca excesul de păgânism actual să dea o oarecare speranță că situația nu va dura; pentru că, de obicei, excesul dă naștere opusului său. Una dintre cele mai obișnuite

succesiuni din istorie este aceea a unei perioade de păgânism discreționar urmată de o epocă de puritanism strict și de disciplină morală. Așadar, decăderea morală a Romei antice sub Nero, Commodus și alți împărați de după el a fost urmată de ascensiunea creștinismului și de adoptarea lui oficială și de protecția oferită de împăratul Constantin, ca sursă de salvare și de sprijin pentru ordine și decență.

Violența mercenară și licențiozitatea sexuală a Renașterii italiene, sub dinastia Borgia, au condus la purificarea Bisericii și la re(in)staurarea moralității. Extazul nesăbuit al Angliei elisabettane a croit drum dominației puritane sub Cromwell, fapt care a dus, ca reacție, la păgânizarea Angliei sub Carol al II-lea. Colapsul guvernării, al căsătoriei și al familiei în cei zece ani de Revoluție Franceză s-a încheiat prin reinstaurarea legii, a disciplinei și a autorității părintești sub Napoleon I; păgânismul romantic al lui Byron și Shelley și comportamentul decadent al prințului de Wales, devenit George al IV-lea, au fost urmate de decența publică a Angliei victoriene. Dacă ne-ar ghida aceste precedente, ne putem aștepta ca nepoții și strănepoții noștri să fie niște puritani.

Dar există perspective mai plăcute în istorie decât această oscilare între exces și opusul său. Nu voi subscrie la deprimanta concluzie a lui Voltaire și Gibbon cum că istoria este „consemnarea infrafracțiunilor și a nebuniilor omenirii”. Desigur că, parțial, este și acest lucru, cuprinzând milioane de tragedii – dar este și rațiunea salvatoare a familiei de rând, munca și dragostea bărbaților și a femeilor care au dus viața înainte, peste mii de obstacole. Este înțelepciunea și curajul unor oameni de stat ca Winston Churchill și Franklin Roosevelt, cel din urmă murind epuizat, dar împlinit; este efortul neobosit al savanților și al filozofilor de a înțelege universul care îi înconjoară; este răbdarea și priceperea artiștilor și a poezilor de a da o formă de durată frumuseții trecătoare sau o claritate iluminantă semnificațiilor subtile; este viziunea profeților și a sfinților care ne provoacă să fim nobili.

Pe acest râu turbulent și mizer, ascuns între absurditate și suferință, există un veritabil oraș al lui Dumnezeu, în care spiritele creative ale trecutului, prin miracolul memoriei și al tradiției, încă trăiesc și lucrează, sculptează și construiesc și cântă. Platon este acolo, jucându-se de-a filosofia cu Socrate; Shakespeare este acolo, scoțând zilnic la suprafață noi comori; Keats își ascultă încă privighetoarea, iar Shelley este purtat de vântul de apus; Nietzsche este acolo, delirând și dezvăluind; Hristos este acolo, chemându-ne să venim și să ne împărtășim din pâinea Lui. Aceștia și încă o mie, și darurile pe care ni le-au făcut reprezintă incredibila moștenire a umanității, firul de aur din care este plăsmuită țesătura istoriei.

Nu trebuie să închidem ochii în fața răului care ne pune la încercare – ar trebui să lucrăm neobosiți pentru a-l diminua –, dar ne putem lua puterea din realizările trecutului; splendoarea moștenirii noastre. Lăsați-ne, parafrazându-l pe nefericitul rege shakespearian, să ne așezăm și să depănăm povești pline de curaj ale unor nobile femei și ale unor mari bărbați.

CONFUCIUS ȘI ÎNGERUL ALUNGAT

Nu este o noutate faptul că civilizația chineză este la fel de veche ca oricare alta cunoscută și că istoria ei este plină de oameni de stat, de înțelepți, de poeți, de artiști, de savanți și de sfinți, a căror moștenire continuă să ne îmbogățească înțelegerea și să ne aprofundeze umanitatea. „Acești oameni“, scria Diderot despre chinezi, prin 1750, „sunt superiori tuturor celorlalți asiatici în ce privește vechimea, arta, intelectul, înțelepciunea, politica și gustul în materie de filosofie; de fapt, judecând după anumiți autori, aceștia împart laurii, în aceste privințe, cu cele mai iluminate populații ale Europei.“ Cât de revelator este să descoperi despre Confucius că scria, cu 500 de ani înainte de Hristos, despre „înțelepții timpurilor străvechi“; chinezii, se pare, au avut filosofi cu 1 000 de ani înainte de Confucius, înainte de Buddha, de Isaia, de Democrit și de Socrate.

Chinezii străvechi, ca și strămoșii noștri, creau legende pentru a explica începuturile. Se spune că P'an Ku, după 18 000 de ani de muncă, a desăvârșit universul în jurul anului 2 229 000 î.Hr. Pe măsură ce crea, „respirația i-a devenit vântul și norii, vocea i-a devenit tunetul, venele, râurile, carnea, pământul, părul, iarba și copacii, transpirația, ploaia; și insectele care se agățaseră de corpul său au devenit rasa umană“. La început ni se spune că „oamenii erau ca niște fiare, îmbrăcându-se în piei, hrănindu-se cu carne crudă și cunoscându-și mamele, dar nu și tații“ – sau, într-o variațiune modernă, purtau haine de nurcă, le plăceau fripturile în sânge, iar bărbații practicau amorul liber.

Această libertate sălbatică, continuă legenda, a fost încheiată de o serie de „împărați cerești“, fiecare domnind 18 000 de ani

și ajutându-l pe P'an Ku să-și transforme paraziții în cetățeni ascultători. Împăratul Fu Hsi, pe la 2852 î.Hr., le-a vorbit supușilor despre căsătorie, muzică, scris, pictură, pescuit cu năvod, domesticirea animalelor și a soților și despre cum să convingă viermii de mătase să producă mătasea. Succesorul său, Shen Nung, a introdus munca pământului, a inventat plugul și a dezvoltat știința medicinei folosindu-se de proprietățile curative ale plantelor. Împăratul Huang-ti a descoperit magnetul, a construit un observator, a corectat calendarul și a redistribuit terenul – cea mai timpurie mențiune a distribuirii averii (repetat concentrată) de către stat. Astfel, legenda, precum Carlyle, vedea istoria ca o succesiune de eroi și atribuia unor indivizi remarcabili progresele laborioase ale multor generații.

Această epocă imperială a fost încheiată de răutatea împăratului Chou Hsin, care a inventat bețișoarele de mâncat și a permis populației să se lăfăie în licențiozitate și în violență; bărbați și femei, ni se spune, zburdau goi în grădinile reginei. Prin 1123 d.Hr., o revoltă l-a înlăturat pe Chou Hsin, iar Regatul de Mijloc, cum își numeau chinezii țara, s-a scindat într-o serie de pseudoducate a căror semiindependență, ca în Germania secolului al XVIII-lea, pare să fi contribuit la dezvoltarea poeziei și a filosofiei, a științei și a artei. Confucius a strâns 305 de poezii din această perioadă feudală în *Shi-Ching* sau *Carte a Odelor*.

Cea mai apropiată ca timp este atemporală lamentație a soldaților smulși din casele lor și sortiți unei morți de neînțeles:

*Cât de libere sunt găștele sălbatice cu aripile lor,
Și odihna pe care o regăsesc în stufoșii arbori Yu!
Dar noi, trudituri fără de răgaz în slujba regelui,
Nici măcar meiul și orezul nu putem sădi.*

*Pe ce se vor baza, oare, părinții noștri?
O, tu, Rai îndepărtat și albastru:
Când se va sfârși totul? [...]*